

AGNIESZKA HANULEWICZ
Opole

Relektura typologiczna wydarzeń historycznych w protokanonicznej Księdze Estery

Biblia jest świętą księgą judaizmu i chrześcijaństwa. Powstała przez ponad tysiąc lat, a mimo to jej orędzie jest spójne. Fenomen Pisma Świętego nie polega jednak tylko na „chronologicznym prowadzeniu zapisów, lecz na wykorzystaniu wcześniejszych pism biblijnych w później powstałych jej partiach. Nazywamy to relekturą lub reinterpretacją tekstów”¹. P. Beauchamp pisze o relekturze, że prowadzi czytelnika ku rozważaniu na nowo tego, co przeczytał. Teksty biblijne są ściśłą jednością i można w nich odnaleźć dynamizmy sprawiające, iż jedne teksty rodzą inne. Narracje Starego Testamentu, w szczególności „opowiadania konstytutywne” Księgi Rodzaju i Księgi Wyjścia, stanowią zbiór figur. „Różne tradycje Starego Testamentu, powstałe w różnych epokach i środowiskach, nie składają się na jedną Księgę w sposób przypadkowy. To lektura wcześniejszych tekstów i tradycji prowokuje powstanie nowych tradycji i nowych tekstów. Zarówno punkt wyjścia, jak i punkt dojścia tego procesu znajduje się wewnątrz samej Biblii”².

Księga Estery należy do mniej znanych ksiąg biblijnych. Odnośnie jej kanoniczności toczyły się wśród Żydów długie spory, bowiem jej tekst hebrajski nawet nie wymienia imienia Boga, a święto Purim, którego genezę opi-

¹ J. CHMIEL, *Model kobiety w Biblii. Zarys hermeneutyczny*, RBL 48/4 (1995), s. 255.

² G. STRZELCZYK, *Pismo jako owoc lektury. Na marginesie książki Paula Beauchampa: L'un et l'autre Testament*, Paris 1976, 1991: http://www.chrystologia.pl/pages/recenzje/1_r_1.htm 15.06.2006.

suje, ma pochodzenie niebiblijne. Ostatecznie weszła do kanonu, ponieważ wyjaśniała przyczynę obchodzenia święta Purim, które już na dobre zadowoliło się w tradycji religijnej i obyczajach Izraela. Później Księga Estery zyskała w judaizmie wielki szacunek i została zaliczona do tzw. „Pięciu Zwojów”, które są czytane podczas kolejnych świąt obrzędowych w ciągu roku. Odczytywana jest ona publicznie z ręcznie przepisanego zwoju podczas święta Purim. W tradycji chrześcijańskiej podnoszone wątpliwości dotyczyły dodatków deuterokanonicznych. W końcu i one zostały uznane za kanoniczne i natchnione.

Niniejszy artykuł ma za zadanie przedstawić, jakie wydarzenia opisane w tekstach Starego Testamentu zostały poddane reлектurze w procesie powstawania Księgi Estery. Księga ta napisana została bowiem w okolicznościach dramatycznych dla narodu izraelskiego, któremu niewola i ucisk nigdy nie były obce. Autor biblijny czerpiąc ze znanych już tekstów biblijnych, tak je zinterpretował, że stworzył księgę, by ci, do których była ona kierowana, odzyskali nadzieję i pewność, że Bóg o nich nie zapomniał. Księga miała przypomnieć Żydom w diasporze, że są tym samym ludem Bożym, który Jahwe wybrał przed wiekami.

Tradycje, których aktualizację znajdujemy w Księdze Estery to: konflikt Izraela z Amalekitami, historia Józefa egipskiego i święto Paschy³. Autorka pragnie dać odpowiedź na następujące pytania: w jaki sposób figura Józefa, syna Jakuba realizuje się w postaci Estery i Mardocheusza; w jakim stopniu ukazany w Księdze Estery konflikt między Hamanem i Mardocheuszem jest aktualizacją odwiecznej wrogości wobec Izraela; oraz co łączy ustanowione w Księdze Estery święto Purim z świętem Paschy?

Metodą interpretacji tekstów, które zostaną omówione jest analiza intertekstualna. Pojęcie intertekstualności wprowadziła do teorii literatury Julia Kristeva⁴. Według jej założeń, każdy tekst jest absorpcją i transformacją innego tekstu, jest reakcją na jakiś wcześniejszy tekst. Intertekstualność jest warunkiem zrozumienia dzieła literackiego. Badając w ten sposób tekst możemy odgadnąć, jak odczytuje on historię i jakie zajmuje miejsce w historii.

³ E. ZENGER, *Das Buch Ester*, w: TENŻE I IN., *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart-Berlin-Köln 1995, s. 202–210.

⁴ http://pl.wikipedia.org/wiki/Julia_Kristeva 15.06.2006.

Analiza intertekstualna, obok relacji do tekstu pierwotnego, bada także wpływ kultury, środowiska i mentalności na jego ukształtowanie⁵.

Relektura wydarzeń historycznych, do których odwołuje się autor Księgi Estery nazwana została typologiczną. Nie chodzi tu jednak o typ w sensie ścisłym. Typologia w sensie ścisłym realizuje się bowiem w osobach i wydarzeniach nowotestamentalnych. Typologia z Księgi Estery ma swoje źródło w Starym Testamencie, w zapowiedziach, że Bóg dokona dzieł analogicznych, do znanych już z historii Izraela⁶. Greckie określenie τύπος ma szeroki zakres znaczeń i wskazuje na określoną tendencję w interpretacji Starego Testamentu⁷. Jest to jedna z metod egzegetycznych stosowanych już od starożytności. Według Gerharda von Rad'a myślenie typologiczne stanowi elementarną funkcję wszelkiej ludzkiej myśli i interpretacji. Stwierdza on, iż w Starym Testamencie obecna jest „forma myślenia typologicznego — forma eschatologicznej odpowiedniości między początkiem a końcem”⁸. Dla egzegezy istotnym jest założenie, że typ nie jest bezwzględnie i wyłącznie związany z rzeczywistością historyczną⁹.

Wielu egzegetów przyjmuje pogląd, iż celem powstania Księgi Estery było wyjaśnienie genezy święta Purim, obchodzonego przez Żydów żyjących w diasporze. B.S. Child uważa nawet, że istnieje co do tego ogólna zgoda. Cel ten jest widoczny zarówno w doborze przez autora materiału, jak i w układzie Księgi Estery¹⁰. Z treści Księgi Estery wnioskować można, iż przyświecał jej również inny cel, a mianowicie pocieszenie i umocnienie wygnańców palestyńskich, których po powrocie z niewoli babilońskiej, dalej nękały prześladowania, tym razem ze strony okupanta greckiego (Seleucydów). Autor Księgi Estery chcąc podtrzymać swoich rodaków na duchu, przypomina im historię przodków, prześladowanych w czasach perskich, z której wyszli oni zwycięsko dzięki Bożej Opatrzności i mężnej postawie Mardocheusza i Este-

⁵ J. CZERSKI, *Metody interpretacji Nowego Testamentu* (Opolska Biblioteka Teologiczna 21), Opole 1997, s. 225–247.

⁶ S. FEDOROWICZ, *Typologia biblijna według Jeana Daniélou*, PS 4/6 (2000), s. 69–70.

⁷ R. RUBINKIEWICZ, *Sara — matka Izaaka, Maryja — Matka Jezusa (Próba odnalezienia typologii w świetle literatury judaistycznej)*, w: J. SZLAGA (red.), *U boku Syna. Studia z mariologii biblijnej. Księga pamiątkowa ku czci Ks. Prof. Dra Feliksa Gryglewicza z okazji 50-lecia Jego kapłaństwa*, Lublin 1984, s. 140.

⁸ Cyt. za: W. HARRINGTON, *Teologia biblijna*, Warszawa 1977, s. 285.

⁹ A. GRABNER-HAIDER (red.), *Praktyczny słownik biblijny*, Warszawa 1994, k. 1339.

¹⁰ D.J.A. CLINES, *The Esther Scroll. The Story of the Story*, Sheffield 1984, s. 26.

ry. Ta pozytywna historia miała być znakiem nadziei dla adresatów księgi — Żydów w diasporze — że także i oni doznają ratunku jeśli okażą pełne zaufanie do Boga swoich ojców, który nigdy nie opuszcza swojego ludu¹¹. Zdaniem E. Zengera, Księga Estery jest księgą historii diaspory. Przedmiotem jej refleksji jest znaczenie judaizmu pośród pogańskiego świata i aktualizacja historycznej tradycji dla egzystencji Izraela w warunkach diaspory¹². Księga miała im przypomnieć, że mimo, iż żyją poza Palestyną, nie przestali być ludem Bożym.

Księgi Starego Testamentu są wtórne wobec historii narodu wybranego i zostały spisane w następstwie tej historii. Kolejne fakty historyczne, zrządzone przez Boga, który działał i działa pośród swego ludu, znajdowały swoje odbicie w nowopowstałych księgach, które fakty te ujmowały na piśmie¹³.

Omawiane w Księdze Estery teksty biblijne, do których odwołuje się autor należą głównie do Pięcioksięgu i opartego na Torze Dzieła Deuteronomisty. Są to dzieła, które stanowią fundament tożsamości Izraela. Znajdujemy tu podstawowe prawdy o powołaniu narodu wybranego, jego szczególnym wybraństwie, podwalinach kultycznych i prawodawstwie Izraela. Tora stanowiła także fundament całej późniejszej literatury biblijnej. Autor Księgi Estery nawiązuje do trzech wydarzeń historycznych, zapisanych na kartach ST: historii Józefa egipskiego (Rdz 37); wyjścia Egiptu i ustanowienia święta Paschy (Wj 12) oraz dwóch opowiadań o konflikcie Izraela z Amalekitami (Wj 17,8-16; 1 Sm 15).

Wprawdzie w dokumentach pozabiblijnych (egipskich i perskich) nie znajdujemy żadnej wzmianki o powyższych wydarzeniach, to jednak tło opowiadań biblijnych pozwala przyjąć, że podstawą ich są fakty historyczne, które autor Księgi Estery przesycił ideą wiary, czyniąc z nich pouczenia religijne i wskazania pedagogiczne.

W ten sposób *Exodus* i związane z nim święto Paschy stało się dla późniejszych pokoleń (także dla diaspory) symbolem ocalenia z grożącej Izraelowi zagłady w niewoli egipskiej¹⁴.

¹¹ S. GRZYBEK, *Księga Estery. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, (PST 6/3), Poznań 1963, s. 39–40.

¹² ZENGER, *art. cyt.*, s. 202.

¹³ B. POŁOK, *Wprowadzenie do ksiąg Starego Testamentu*, Opole 1999, s. 12.

¹⁴ Temat historyczności zarówno postaci Mojżesza, jak i związanych z jego osobą faktów historycznych stanowi ciągle przedmiot dyskusji egzegetów. Istnieją podstawy, by twierdzić, iż we wszystkich przekazach o Mojżeszu znajdują się wiarygodne treści historyczne. Podobnie

Podobnie religijnie przepracowana została, zamieszczona w Księdze Wyjścia, relacja walki Izraelitów z Amalekitami (Wj 17,8-16). Autor poucza w niej, że Bóg nie pozwoli żadnemu wrogowi zniweczyć swoich planów wobec Izraela. Także późniejsza historyczna relacja 1 Samuela 15, o walce króla Saula z Amalekitami stała się okazją do pouczenia o konieczności posłuszeństwa woli Bożej.

W kwestii historyczności Księgi Estery dziś powszechnie przyjmuje się, iż ma ona bardziej charakter dydaktyczny niż historyczny. Pomimo, iż Księga próbuje nadać cechy historyczności osobom i opisywanym wydarzeniom: np. autor podaje czas i miejsce wydarzeń, wymienia imiona osób, które odgrywają w niej pierwszorzędą rolę, to jednak historia opisana w Księdze nie znajduje potwierdzenia (a nawet jest sprzeczna) w źródłach perskich. Tylko informacje geograficzne czy topograficzne zgodne są z danymi historii czy archeologii odnośnie czasów perskiego króla Artakserksesa. Oznacza to, że całe opowiadanie Księgi zostało podporządkowane celowi dydaktycznemu: „na tle wydarzeń wyjętych z historii Izraela przedstawić opiekę i działanie Opatrzności Bożej nad wybranym narodem”¹⁵

1. Haman: Egipt — Amalekici (Agag)

Pierwszym tematem Księgi Estery, w którym autor natchniony dokonuje relektury sięgając do starszych przekazów tradycji, jest temat wrogości wobec Izraela, której uosobieniem jest postać Hamana¹⁶.

Tenże Haman nosi w Księdze Estery przydomek „Agagita” (Est 3,1). Tytułem tym autor określa rolę–zadanie, które Haman ma do spełnienia¹⁷. Rolę

traktowane są opowiadania o niewoli Izraelitów w Egipcie i ich wyjściu, znajdujące liczne potwierdzenia w tekstach Starego Testamentu, zwłaszcza w tzw. „wyznaniach wiary”. Żaden naród nie zmyśla bowiem podań, w których jest przedstawiany w złym świetle; J. SYNOWIEC, *Pięć ksiąg. Wprowadzenie do ksiąg: Rodzaju, Wyjścia, Kapłańskiej, Liczb i Powtórzonego Prawa*, Kraków 2000, s. 267.

¹⁵ GRZYBEK, *art. cyt.*, s. 36.

¹⁶ Haman, to imię pochodzenia perskiego. Wskazują na to rdzenne spółgłoski imienia ojca Hamana — Hammedata oraz taki sam źródłosłów w imionach dwóch jego synów: Parszandata i Aridata. Określenie Hamana „Agagitą”, wskazuje jednak nie na konflikt między Persami a Żydami (zresztą nie potwierdzony także w Biblii), ile na konflikt Izraela z Amalekitami. CLINES, *dz. cyt.*, s. 90.

¹⁷ *Tamże*, s. 14.

tę precyzują określenia Est 3,10 i 9,24: „Agagita, wróg wszystkich Żydów” Księga stawia tym samym Hamana w opozycji do Mardocheusza, którego określa przydomkiem הַיְהוּדִי – „Żyd” (Est 5,13; 6,10; 8,7; 9,29; 10,3)¹⁸.

Opozycja Haman („Agagita, wróg Żydów”) — Mardocheusz (Żyd) jest nawiązaniem do tekstów opisujących konflikt Izraela z Amalekitami (Wj 17, 8-16 i Lb 24,7.20 oraz 1 Sm 15).

Amalek stał się symbolem wrogich ludowi Bożemu potęg, od dnia, gdy Amalekici, pod przewodnictwem ich króla Agaga (Lb 24,7) stanęli na drodze Izraelitów powracających z niewoli egipskiej i udających się na Synaj, aby tam zawrzeć przymierze z Jahwe.

W tradycji żydowskiej Amalekici są nie tylko wrogami Izraela, lecz stanowią wręcz personifikację wroga Jahwe *par excellence*. Ich napaść na Izraelitów w drodze na Synaj, gdzie lud Boży miał zawrzeć przymierze z Jahwe, miała zagrozić fundamentom istnienia narodu wybranego. Ten pierwotny konflikt Amalekitów — wrogów Izraela i Jahwe, który zgodnie z Księgą Wyjścia 17,16 ujawnia się z „pokolenia w pokolenie”, jest tematem centralnym i punktem wyjścia Księgi Estery¹⁹.

W Est 1–8 nie ma też mowy o innych wrogach Żydów. Jedynym wrogiem jest Haman, którego spisek nosi znamiona osobistej zemsty na Mardocheuszu i Żydach. Ani mieszkańcy imperium perskiego nie są opisani jako przeciwnicy Żydów, ani nawet rodzina Hamana nie jest antysemicka, czy wroga Mardocheuszowi²⁰.

Gdyby Mardocheusz, który odmówił Hamanowi pokłonu był Babilończykiem, a nie Żydem, skrzywdzona zostałaby jedynie próżność Hamana, ale nie zatruwałoby mu to życia. Według autora księgi Estery upadek Agagity przed Żydem jest przesądzony i niejako genetycznie zdeterminowany²¹. Potwierdza go także wypowiedź żony Hamana: „Jeżeli Mardocheusz jest z narodu żydowskiego, a ty zacząłeś przed nim upadać, to nie przemożesz go, raczej całkiem upadniesz” (Est 6,13). Bóg czuwa nad narodem wybranym, dlatego nigdy potomek Agaga nie zwycięży potomka Saula²².

¹⁸ GRZYBEK, *art. cyt.*, s. 91.

¹⁹ ZENGER, *art. cyt.*, s. 206–207.

²⁰ CLINES, *dz. cyt.*, s. 42.

²¹ *Tamże*, s. 14.

²² GRZYBEK, *art. cyt.*, s. 127.

Przysłowiowe „stapać jak Agag” lub „iść jak Agag” nawiązuje do 1 Sm 15,32 i znaczy tyle, co poruszać się ostrożnie w niepewnej sytuacji²³.

Uosobieniem walki o tożsamość Izraela, który staje w obronie swoich praw i wartości, był także pobyt narodu w niewoli egipskiej. Egipt nazywany „darem Nilu”, który stanowił w starożytności wielki spichlerz dla okolicznych krajów i przyciągał swym bogactwem ubogą ludność z ościennych państw — jest w Biblii bardzo często przedstawiany jako wróg Izraela. Wprawdzie do Egiptu udawali się patriarchowie, którzy ze swoimi rodzinami w latach głodu szukali tam ratunku, ale ten sam Egipt stał się dla Żydów miejscem wygnania i niewoli. Wyjście z Egiptu pod wodzą Mojżesza stało się też punktem centralnym wyznania wiary Izraela w wielką opatrzność Jahwe. Dla proroków Egipt był zawsze siedliskiem wszelkiego zła, przykładem bałwochwalstwa i źródłem złych obyczajów (Iz 3,16; Ez 23). Uchodził też wśród Izraelitów za kraj wrogi, a groźba poddania Izraela ponownie pod władzę Egiptu (Pwt 28,68) stanowiła dlań największą groźbę i przestrożę.

2. Mardocheusz: Mojżesz – Saul

Imię Mardocheusz egzegeci wyprowadzają od babilońskiego bóstwa — Marduka. Mardocheusz nie był jednak jego czcicielem. Z treści Księgi Estery wynika, że był on gorliwym Żydem. W podanej przez autora niepełnej genealogii wymienia się trzy imiona przodków Mardocheusza: Jair, Szimei i Kisz. Ostatnie imię pojawia się także w genealogii pierwszego króla Izraela, Saula, który był synem Kisz (1 Sm 9,1). Ponadto w rodowodzie potomków należących do rodziny Saula pojawia się także imię Szimei (2 Sm 16,5). Autor Księgi Estery nawiązując do powyższych imion pragnął zapewne podkreślić, szlachetne pochodzenie Mardocheusza, który wywodzi się z królewskiego rodu. W ten sposób Mardocheusz — gorliwy i szlachetnie urodzony Żyd, zostaje przeciwstawiony Hamanowi, „Agagicie — wrogowi Żydów”. W rzeczywistości autor celowo znowu nawiązuje do konfliktu Saula z królem Amalekitów, Agagiem, którego potomkiem jest wrogo usposobiony do Żydów Haman²⁴. Konflikt Izrael – Amalekici (Wj 17), poprzez postacie Saula i Agaga

²³ P.C. BOSAK, *Postacie Biblii. Słownik – konkordancja*, t. I, Poznań 1999, s. 238.

²⁴ GRZYBEK, *art. cyt.*, s. 79–80.

(1 Sm 15), zobrazowany ponownie w postaciach Hamana i Mardocheusza, staje się dla autora Księgi Estery symbolem i typem wszelkich wrogich relacji wobec Żydów, jakie miały miejsce zarówno w czasach perskich, jak i w diasporze żydowskiej w okresie hellenizmu²⁵.

Autor Księgi Estery wskazuje tu na konieczność obrony własnej tożsamości i podjęcia konsekwentnej walki z wrogami Izraela, nawet po upadku dynastii Dawida²⁶.

Główny temat Księgi (3,1–9,19) rozwija się wokół dwóch powiązanych z sobą wątków: konfliktu dworskiego Hamana z Mardocheuszem i kwestii posłuszeństwa prawu królewskiemu. Mardocheusz — urzędnik królewski, mieszkający na zamku w Suzie — odmową złożenia hołdu nowo mianowanemu Hamanowi prowokuje konflikt dworski, który staje się głównym tematem Księgi. Ale autor ukazuje także drugi wymiar tej odmowy: wywołuje ona nie tylko konflikt między Mardocheuszem a Hamanem, lecz także powstaje napięcie między postawą Mardocheusza a królewskim prawem²⁷.

Mardocheusz reprezentant całej żydowskiej diaspory, odmawia oddania czci Hamanowi, by zachować prawo zakazujące bałwochwalstwa. Odmowa ta uwarunkowana jest także tym, że widzi on w Hamanie potomka Amalekitów — odwiecznego wroga Izraela i Jahwe. Oddanie czci Hamanowi, „Agagicie, wrogowi Żydów” byłoby jednocześnie znieważeniem samego Jahwe. Izraelici bowiem nigdy nie łączyli się w układy i nie sprzymierzali z wrogami Jahwe²⁸.

Odrzucając Hamana i dekret królewski, Mardocheusz składa wyznanie wiary w czuwającą nad Izraelitami Bożą Opatrzność (Est 4,14). Jest to wyraz ufności w Boże niezmiennie obietnice opieki nad narodem wybranym²⁹.

Haman, „Agagita, wróg Żydów” — przykład despoty i ciemniźcy jest więc przeciwstawiony Mardocheuszowi, który jest wzorem wierności obyczajom

²⁵ Mardocheusz nie pochodził z rodu Dawida, lecz Saula, walczącego z Amalekitami (1 Sm 9,1). Sytuacja ta odpowiadała zarówno atmosferze panującej w żydowskiej diasporze czasów perskich, gdzie marzenia o odrodzeniu dynastii Dawida były zabronione (Kronikarz, Ag, Za), jak i w czasach prześladowań w epoce hellenistycznej; A. TRONINA, *Księga Tobiasza. Księga Judyry. Księga Estery*, Lublin 2001, s. 182.

²⁶ *Tamże*.

²⁷ CLINES, *dz. cyt.*, s. 12.

²⁸ GRZYBEK, *art. cyt.*, s. 92.

²⁹ *Tamże*, s. 107.

i tradycjom religijno-narodowym. Swoim zachowaniem ukazuje, że w chwilach próby, trzeba pozostać wierny prawu Bożemu. Tylko taka postawa jest skuteczną pomocą i może przynieść wybawienie z grożącej narodowi zagłady³⁰.

W zakończeniu księgi autor wychwala postawę Mardocheusza, który mimo, iż osiągnął wielkie godności na dworze perskim nigdy nie zapomniał o zachowaniu swej tożsamości i trosce o swój naród. W pamięci potomnych, w diasporze, Mardocheusz jest czczony jako bohater, a 2 Mch 15,36 święto Purim nazywa wręcz „dniem Mardocheusza”³¹.

Znamienna też jest uwaga autora, że Żydzi wykonując wyrok na Hamanie (Est 9,10.16), nie wyciągnęli ręki po jego majątek, mimo iż mieli do tego prawo (Est 8,1.11). Tekst ten wskazuje, że celem ich działania nie była zemsta czy chciwość, lecz zadośćuczynienie sprawiedliwości. Kontrastuje to znowu z postawą króla Saula, który dla majątku zachował przy życiu króla Amalekitów, Agaga (1 Sm 15,8-9)³². Saul, nie zachowując prawa „cheremu”, został w konsekwencji ukarany pozbawieniem władzy królewskiej na rzecz Dawida³³.

W Księdze Estery sytuacja jest odmienna: fakt, że Mardocheusz i Żydzi nie zagrabilili majątku Hamana, sprawia, że usunięte zostaje przekleństwo ciążące na rodzie Saula. A sam Mardocheusz tryumfując w stroju królewskim wypełnia rolę następcy na tronie Saula (Est 8,15)³⁴.

Mardocheusz w wydarzeniach opisanych w Księdze Estery pełni rolę podobną do roli Saula w walce z Amalekitami. Odwołując się do tego wydarzenia autor poucza, że choć Saul pokonał Amalekitów — wrogów Izraela i Jahwe, to dopiero Mardocheusz ocalił naród wybrany rozprawiając się ostatecznie z — „wrogiem Żydów, Agagitą” — Hamanem.

³⁰ S. PAGÁN, *Księga Estery*, w: W.R. FARMER (red.), *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, Warszawa 2000, s. 611.

³¹ GRZYBEK, *art. cyt.*, s. 152.

³² *Tamże*, s. 145.

³³ Saul nie wykonał swego zadania do końca, występując przeciw prawu „cheremu”. Jego panowanie nosi więc cechy okresu przełomowego, a on sam jest postacią tragiczną, pomimo, że poczynił pierwsze kroki w zjednoczeniu pokoleń Izraela i przezwyciężył szereg trudności na drodze do budowy jednolitego państwa. Tym przygotował w znacznym stopniu późniejszą świetność królestwa Dawida; L. STACHOWIAK, *Saul a Dawid na tle genezy monarchii izraelskiej*, STV 26/1 (1988), s. 28.

³⁴ TRONINA, *dz. cyt.*, s. 224.

Podobną rolę do Mardocheusza i Saula odegrał w początkach historii Izraela Mojżesz, powołany, aby wyprowadzić naród wybrany z niewoli egipskiej. Pomimo, iż opierał się woli Bożej i nie chciał przyjąć zleconej mu przez Boga misji, to ostatecznie okazał się skutecznym przywódcą Izraela. Misja jego, dzięki zaufaniu pokładanemu w Bogu, zakończyła się pełnym sukcesem. Wprawdzie on sam nie wprowadził Izraela do Kanaanu (w czym jest podobny do Saula), ale posłuszny woli Bożej, zrozumiał, iż nowe okoliczności wymagały nowego wodza, na którego Bóg wyznaczył Jozuego. W przypadku Saula następcą był Dawid.

Tak jak autor Księgi Wyjścia w Mojżeszu widział pośrednika między Jahwe i Izraelitami, przygotowującego drogę Jozuemu, tak autor Księgi Estery w Mardocheuszu widzi rolę pośrednika przygotowującego misję ocaleniu narodu Esterze³⁵. To Mardocheusz, opiekun i wychowawca Estery, sprowadził ją na dwór królewski i zmobilizował do wystąpienia przed Artakserksesem w obronie zagrożonego narodu. On też podobnie jak Mojżesz na rzecz Jozuego, po spełnieniu swej misji usuwa się w cień, wiedząc, że tylko Estera z Bożą pomocą może ocalić naród wybrany od grożącej mu zagłady.

3. Estera: Józef – Jozue – Dawid

Postać Estery, tytułowej bohaterki Księgi, wprowadzona zostaje dopiero w Est 2,7. Jej perskie imię — Estera, pochodzi od słowa „gwiazda”. Autor podaje także jej imię hebrajskie הַמִּירְיָה , którego źródłosłów oznacza „mirt” i jest przydomkiem bogini Isztar — oblubienicy³⁶. Estera jest córką Abichaila (Est 2,15; 9,29) i wychowanicą Mardocheusza. Swoje wyniesienie do godności królewskiej zawdzięcza nie tylko staraniom jej opiekuna, ale także swoim osobistym zaletom.

W rozwoju wydarzeń ważną rolę spełnia rozdz. 4 Księgi, w którym dokonuje się przejście od Mardocheusza (który odmawia złożenia czci Hamanowi), do Estery (która odtąd spełnia główną rolę w walce przeciw Hamanowi).

³⁵ Podobną rolę w 1 Sm pełni Samuel, który w wyniku odstępstwa Saula wprowadza na tron Dawida.

³⁶ *Tamże*, s. 182.

Estera osiąga swój cel przy współpracy Mardocheusza, chociaż ostateczne zwycięstwo spoczywa w jej rękach³⁷.

Estera jest tu uosobieniem mężnej niewiasty włączającej się do Bożego planu świętej walki ze złem. Autor stawia ją w szeregu wielkich niewiast Starego (i Nowego) Testamentu: niewiasta z Rdz 3,15, Rachab, Debora, Rut, Judyta (Maryja), które aktywnie włączyły się w wielki Boży plan zbawienia świata. Estera jest tu przykładem niewiasty, która nie jest silna sama z siebie, ale spełnia swoją misję dzięki zaufaniu i gotowości przyjęcia pomocy siły wyższej (Est 4,17)³⁸.

Choć więc działania Estery są w dużej mierze przygotowane i inspirowane przez Mardocheusza, to jednak jej posłuszeństwo przynosi dopiero pozytywny skutek. Podobną funkcję przy boku Mojżesza pełnił Jozue, syn Nuna z pokolenia Efraima, którego imię „Jahwe jest zbawieniem”, określa jednoznacznie pełnioną przezeń misję. On też odznaczył się szczególnie w walce z Amalekitami. Wprawdzie w czasie tej bitwy Mojżesz pełniąc rolę kapłana wstawiał się za walczącym ludem, ale to Jozue był wodzem Izraela, który odniósł zwycięstwo dzięki Bożej pomocy. Ta zwycięska bitwa przekonała lud o potrzebie stałej gotowości do walki z wrogami Izraela oraz wskazała, że prawdziwym źródłem siły jest sam Bóg. Jozue jako następca Mojżesza był również tym, który wprowadził Izraelitów do Ziemi obiecanej. W myśli autora natchnionego Estera u boku Mardocheusza — podobnie do Jozuego u boku Mojżesza — jest typem zwycięskiego wodza pokonującego nieprzyjaciół Izraela i nieprzyjaciół Jahwe. On także przez swe posłuszeństwo Bogu i służbę narodowi staje się godnym typem Zbawiciela, którego imię nosi³⁹

Inny przekaz, który w księdze Estery staje się na nowo aktualny to historia Józefa. Historia Józefa i opowiadanie z Księgi Estery poucza, że wierny Bogu i Jego prawu Izraelita, nawet na obczyźnie jest w stanie nie tylko uratować własny naród, lecz także innych wybawić od śmierci. W Księdze Estery postać Józefa ma swoje dwa komplementarne antytypy: Mardocheusza i Estery. Podczas gdy Mardocheusz działa w tle (niejako w drugim planie), Estera

³⁷ CLINES, *dz. cyt.*, s. 33.

³⁸ P. DUMOULIN, *Męstwo kobiety w Starym Testamencie*, ComP 19/5 (1999), s. 16.

³⁹ Więcej informacji na temat Jozuego, zob.: H. STRĄKOWSKI, *Jozue*, RTK 13/1 (1996), s. 13–21.

reprezentując piękną i dzielną niewiastę, jest figurą Józefa będącego uosobieniem mądrości przezwyciężającej śmierć i pomnażającej życie. Jako figura Józefa jest ona reprezentantką tych, którzy żyją w diasporze i którzy jak Józef biorą w swoje ręce walkę o ocalenie siebie i innych. Mardocheusz to z kolei typ egzystencji diaspory, która zachowanie swej tożsamości widzi w przestrzeganiu Bożego Prawa. Świadczy o tym odmowa proskynezy (pokłonu należnego tylko Bogu), związana z pierwszym (fundamentalnym) przykazaniem Dekalogu. W tym Mardocheusz jest także podobny do żyjącego także w diasporze proroka Daniela (Dn 2–6)⁴⁰.

Mardocheusz i Estera to antytypy Józefa, który jako obcokrajowiec wykrzystał dla sprawy Bożej zarówno swoją godność, jak i stanowisko na dworze faraona. Mardocheusz, jak Józef, odznacza się natomiast właściwą dla mędrców umiejętnością przekonującego przemawiania i argumentacji (por. Prz 25,15)⁴¹.

Zadziwiająco podobna do słów Mardocheusza skierowanych do Estery (Est 4,14), jest także sentencja wypowiedziana przez Józefa do braci (Rdz 45,5.7):

(...) jeśli ty zachowasz milczenie w tym czasie, uwolnienie i ratunek dla Żydów przyjdzie z innego miejsca (...) A kto wie, czy nie ze względu na tę właśnie chwilę dostąpiłaś godności królewskiej (Est 4,14)⁴²;

Dla zachowania was przy życiu posłał mnie Bóg przed wami (...) Bóg mnie wysłał przed wami, aby wam zapewnić potomstwo na ziemi i abyście przeżyli dzięki wielkiemu wybawieniu (Rdz 45,5.7).

W Księdze Estery działanie Boga jest ukryte, ale to z Jego woli wszystkie postacie poddawane są różnorodnym próbom, od sprostania którym uzależnienia On ich własne ocalenie i ratunek narodu. W Est 2,9 czytamy, że kiedy Estera znalazła się w domu kobiet, gdzie na rozkaz króla zgromadzono najpiękniejsze niewiasty z całego królestwa, „znalazła łaskę” w oczach Hega-ja — zarządcy haremu. W innych księgach wyrażenie „znaleźć łaskę” wskazuje na działanie samego Boga. Podobnym zwrotem zaznaczona jest opieka

⁴⁰ ZENGER, *art. cyt.*, s. 207–208.

⁴¹ J. SYNOWIEC, *Mędrzy Izraela, ich pisma i nauka*, Kraków 1990, s. 257.

⁴² Szczegółowa egzegeza Est 4,14 zob.: J.M. WIEBE, *Esther 4:14: "Will Relief and Deliverance Arise for the Jews from Another Place?"*, CBQ 53 (1991), s. 409–415.

Boża nad Józefem: „Pan był z nim okazując mu miłosierdzie (...)” (Rdz 39,21). Cokolwiek bowiem się dzieje, jest to działanie samego Boga⁴³.

Charakterystyczna w tym względzie jest też scena wywyższenia Mardocheusza opisana w Est 6,1-12, przypominająca akty czci i wywyższenia wyrażone w stosunku do Józefa na dworze faraona (Rdz 41,38-44)⁴⁴.

Ja widać, w Księdze Estery występują wątki przewijające się w całej Biblii. Autor dobrze znał opowiadanie o Józefie, na co wskazują liczne podobieństwa w obydwu narracjach⁴⁵.

Zaskakująca jest także ukazana w Księdze konstelacja figur Agag – Saul – Dawid. Podczas gdy w Hamanie ożył Agag, a w Mardocheuszu Saul, Estera występuje jako żeńska figura przedstawiająca Dawida. Jako królowa symbolizuje ona mesjańskość Dawida, która stoi wyraźnie w opozycji do destrukcyjnego modelu władzy reprezentowanej zarówno przez Saula, jak i perskiego króla Artakserksesa⁴⁶.

Estera uprawia zupełnie inną postać władzy. Jej królestwo jest zaprzeczeniem siły i przemocy niszczącej innych. Charakterystyczne dla jej królowania jest to, że rozszerza ona królewską godność na Mardocheusza i cały naród żydowski. Ona też przekształca ucztę i święta pogańskie w święta narodu żydowskiego. W ten sposób antycypuje przyszłe królestwo Izraela, oparte nie na podbojach, lecz powstałe na mocy więzów krwi mężczyzn i kobiet wywodzących się z Izraela i pogan⁴⁷.

⁴³ GRZYBEK, *art. cyt.*, s. 81.

⁴⁴ Gdy podczas jednej z bezsennych nocy czytano królowi kroniki, otwarto je akurat w tym miejscu, gdzie opisany był bohaterski czyn Mardocheusza, który uratował króla przed spiskiem eunuchów. Król dowiedziawszy się, iż jego dobroczyńca nie został za ten czyn wynagrodzony, rano zwrócił się do Hamana z pytaniem: „Co należy uczynić mężowi, którego król chce uczcić?” Haman myśląc, iż król chce uhonorować jego, proponuje najszlachetniejsze odznaczenia. Bardzo gorzko rozczarowuje się, gdy w końcu okazuje się, iż nagrodzonym będzie Mardocheusz, jego największy wróg; *tamże*, s. 125–126.

⁴⁵ PAGÁN, *art. cyt.*, s. 609.

⁴⁶ Przedstawiony w Księdze Estery świat, to świat kierujący się zasadami *pax Persica*. Jest to świat pelen harmonii, w którym wszystkie narody winny kierować się jednym prawem, kaprys lub życzenie króla nabiera statusu prawa, a wszechobecna biurokracja sprawia, że każde wydarzenie i każda podjęta decyzja musi być zapisana i udokumentowana; CLINES, *dz. cyt.*, s. 11.

⁴⁷ ZENGER, *art. cyt.*, s. 206–207.

Po zburzeniu świątyni w 70 r. po Chr., czyny Estery i Mardocheusza były dla Żydów wzorcem w zachowaniu się w sytuacjach krytycznych⁴⁸. Zaś w tradycji Kościoła Estera uważana jest za symbol ludu Bożego pośród sprzeciwu narodów świata. Z kolei św. Hieronim i Rupert z Deutz widzą w Esterze typ Maryi stojącej u boku Chrystusa⁴⁹.

4. Purim: Pascha

Przedstawiając releksję wydarzeń historycznych Księgi Estery nie sposób nie wspomnieć o powiązaniu święta Purim z tradycją święta Paschy. Chociaż wzajemna zależność tych świąt jest ciągle przedmiotem dyskusji egzegetów, to nie da się nie zauważyć, że autor natchniony celowo łączy z sobą święto Paschy z świętem Purim. I tak: zamach Hamana i następujące dni postu przypadają w święto Paschy⁵⁰. Święto Purim według dawnego kalendarza wypadało 14/15 miesiąca *Adar* (marzec), czyli na miesiąc przed Paschą. Haman wydał dekret o eksterminacji Żydów 13 *Nisan* (kwiecień)⁵¹, czyli w dzień poprzedzający Paschę⁵².

Purim miało być dniem ostatecznej zagłady Żydów. Ale autor natchniony stwierdza, że los nie mógł paść w miesiącu *Nisan*, gdyż miesiąc, w którym Jahwe wyprowadził swój naród z niewoli egipskiej, nie mógł stać się miesiącem ich zagłady. Los w rękach Hamana staje się więc początkiem jego własnej zguby⁵³.

Autor Księgi Estery jest niewątpliwie pod wpływem Księgi Wyjścia i opisanego tam wyzwolenia Izraela z niewoli egipskiej. Świadczy o tym fakt, że

⁴⁸ PAGÁN, *art. cyt.*, s. 607.

⁴⁹ TRONINA, *dz. cyt.*, s. 169.

⁵⁰ ZENGER, *art. cyt.*, s. 208.

⁵¹ *Nisan* jest pierwszym miesiącem roku według kalendarza, który przyjęli Izraelici w niewoli babilońskiej (Wj 12,2), *Adar* zaś jest ostatnim miesiącem roku (2 Mch 15,36). TRONINA, *dz. cyt.*, s. 172.

⁵² Zbieżności te nie wróżyły dobrze zamiarom Hamana. Był to bowiem dzień w którym Jahwe okazał swą moc i wyzwolił uciśniony lud z niewoli egipskiej; GRZYBEK, *art. cyt.*, s. 97.

⁵³ *Tamże*, s. 94–95.

Żydzi zostają uratowani, tak jak niegdyś Izraelici w czasie wyjścia⁵⁴. Estera, jak Mojżesz w obcej ziemi, nie zapomina o swoich korzeniach i w odpowiedniej chwili odpowiada na potrzeby swojego ludu⁵⁵. Podany w Księdze zarzut Hamana, że Żydzi są wrogo nastawieni do narodów zamieszkujących imperium perskie jest sprzeczny z nakazem Mojżesza, aby Izraelici żyli w zgodzie z cudzoziemcami, pamiętając, że i oni byli niegdyś przybyszami w Egipcie (Wj 23,9)⁵⁶. W tym kontekście Purim jawi się jako święto wyzwolenia Izraelitów z niebezpieczeństwa śmierci i w tym jest równoznaczne z Paschą. Księga opisuje ogólną radość Żydów z powodu zwycięstwa nad wrogim Hamanem, która jest podstawą ustanowienia święta Purim (Est 9,17-21)⁵⁷

Podobnie jak święto Paschy powstało w wyniku konfliktu Mojżesza z faraonem i było podstawą wybawienia Izraelitów z niewoli egipskiej, a Pascha stała się pamiątką scalenia żyjącego w rozproszeniu niewoli narodu, tak święto Purim, w sytuacji diaspory, zajmuje miejsce dawnej Paschy. Oznacza to, że zapoczątkowane Paschą dzieło Bożej opatrności, którego efektem było wyjście z Egiptu i cudowny ratunek Izraela zamyka się w Księdze Estery świętem Purim, w którym naród świętuje swój ratunek i pobyt pośród ludów pogańskich. Świętowanie Purim było dla diaspory tym samym, co świętowanie Paschy. Żydom żyjącym w diasporze nie chodziło już bowiem, jak dawniej, o wyzwolenie z niewoli, lecz o ratunek dla tych, którzy żyją wśród pogan na obczyźnie⁵⁸.

5. Zakończenie

W Księdze Estery można zauważyć znamienne dla historii biblijnej prawdę, że w rozwiązaniu wszelkich konfliktów rolę znaczącą odgrywa pośrednik, który po wypełnieniu swej misji sam się usuwa (bądź zostaje usunięty) na drugi plan, a rolę pierwszoplanową spełnia wybawca.

⁵⁴ Według opinii G. Gerleman'a święto Purim powstało na kanwie opisu wyjścia; por. S. GADECKI, *Wstęp do ksiąg historycznych*, Gniezno 1992, s. 146.

⁵⁵ PAGÁN, *art. cyt.*, s. 609.

⁵⁶ GRZYBEK, *art. cyt.*, s. 101.

⁵⁷ *Tamże*, s. 148.

⁵⁸ ZENGER, *art. cyt.*, s. 208.

Takim typem pośrednika w Księdze Estery — jest Mardocheusz — reprezentant takich postaci jak: Józef egipski, Mojżesz czy Saul. Wszyscy oni po spełnieniu swego zadania ustępują miejsca następcom, których wybiera sam Bóg. I tak Jozue, a nie Mojżesz, wprowadza Izraelitów do Kanaanu, Dawid, a nie Saul, jest idealnym królem i spadkobiercą mesjańskich obietnic Izraela i Estera, a nie Mardocheusz, dokonuje ocalenia Żydów. Efektem rozwiązania konfliktów i dziękczynieniem Bożej opatrności za cudowny ratunek są ustanawiane i obchodzone na pamiątkę tych historycznych wydarzeń święta: Pascha i Purim.

Zapewne w dziejach każdego narodu nie brakuje sporów, ale te z historii Izraela zagrażały egzystencji całego narodu. I tak: wskutek nienawiści braci Józef znalazł się w Egipcie, co później okazało się zbawienne dla Izraela. Ta sama przyjazna ziemia egipska staje się następnie dla Izraela domem niewoli, z której wyprowadził go Bóg za pośrednictwem Mojżesza, toczącego spór z kolejnym wrogiem narodu wybranego — faraonem. W drodze do Ziemi obiecanej następuje konflikt z Amalekitami, których z pomocą Jahwe pokonuje późniejszy następca Mojżesza — Jozue.

Dla autora Księgi Estery wszystkie te konflikty stają się symbolem powszechnej wrogości wobec narodu wybranego i samemu Bogu. Księga Estery nie tylko przypomina i odświeża te historyczne wydarzenia, lecz uaktualnia i dostosowuje te historyczne doświadczenie do warunków diaspory.

Dla tradycji żydowskiej Haman jest uosobieniem nieprzyjaciół Izraela wszystkich czasów, a w czasie czytania Księgi Estery podczas święta Purim, ilekroć pada imię Hamana, hałasuje się kołatkami, by niejako symbolicznie wymazać z pamięci narodu wybranego wrogiego potomka Amalekitów.

Marcin Luter, wyrażając swoje zdanie na temat Księgi Estery, napisał: „jestem tak wrogo nastawiony (do tej księgi), iż wolałbym, żeby jej wcale nie było, ponieważ ona za bardzo judaizuje i ma wiele pogańskich przywar”⁵⁹

Księga Estery, pomimo swego charakteru narodowego, nie wyklucza jednak także uniwersalizmu zbawczego. Według autora natchnionego tak Żydzi, jak i ci, którzy się do nich przyłączą (Est 9,27), mają wspólnie obchodzić święto Purim i przestrzegać przepisów religii żydowskiej. Autor wzmiankuje

⁵⁹ Cyt. za ZENGER, *art. cyt.*, s. 210.

też, że: „Wielu spośród narodów państwa perskiego przechodziło na judaizm” (Est 8,17). Temat uniwersalizmu Księgi Estery może też być podstawą dalszych badań nad tą wciąż mało znaną i owianą aurą tajemniczości księgą Starego Testamentu.

Typological rereading of historical events in the protocanonical Book of Esther

SUMMARY

The paper examines Old Testament influences in the Esther's Book. The text deals with the some old traditions, analyzing selected examples (Israel's conflict with Amalekites, Joseph's history, the Passover), tries answer on the some questions (connection between the conflict Haman-Mordecai and Amelekites-Israel; analogy among Joseph, Saul and Mordecai; common elements of Passover and Purim). The paper touches also the meaning of universal paradigm of Ester's Book (p.ex.: Amelekites = personification of God's enemy; Mordecai and Esther = God's missionaries on pagan territory). On the other hand, the author has found some problems in the internal development of analogies between the establishment and celebration of Purim in Esther's Book and the Passover tradition. This question constantly are waiting for answer.